

نقش سازمان‌های غیردولتی در شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی

دکتر اسماعیل کاوسی

استادیار، عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

دکتر هاشم نیکومرام

دانشیار، عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

آذر کریمی حصاری

دانش آموخته کارشناسی ارشد مدیریت سازمان‌های غیر دولتی،

دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

چکیده

در پژوهش حاضر رابطه‌ی بین سازمان‌های غیردولتی و ایجاد و ارتقاء سرمایه اجتماعی بررسی شده است. در این مقاله نخست ضمن پرداختن به اهمیت و نقش سازمان‌های غیردولتی به عنوان بستر رشد و ارتقای افراد و نیز زمینه‌ساز بروز توانمندی‌ها و پتانسیل‌های آنها در ایفای مسئولیت اجتماعی به اهمیت سرمایه اجتماعی به عنوان عاملی موثر در رشد و توسعه جوامع اشاره نموده و سپس سازمان‌های غیردولتی در کشور معرفی و جایگاه آنها تشریح گردیده است. در ادامه نقش سازمان‌های غیردولتی در شکل‌گیری و ارتقای سرمایه اجتماعی توصیف و ضمن معرفی پژوهش انجام شده اهداف، چارچوب نظری، سوالات و فرضیه‌ها مطرح و در خاتمه نتایج حاصله از آزمون فرضیه‌ها ارائه شده است. نتایج بدست آمده از پژوهش بیانگر این هستند که رابطه‌ی بین سازمان‌های غیردولتی و شکل‌گیری و ارتقای سرمایه اجتماعی مثبت و معنی‌دار است. همچنین رابطه بین سازمان‌های غیر دولتی و هر یک از شاخص‌های سرمایه اجتماعی در این پژوهش مثبت و معنی‌دار است.

واژگان کلیدی

سازمان‌های غیردولتی، سرمایه اجتماعی

مقدمه

نهادهای مردمی برای جلب مشارکت آنها در فعالیت‌ها و زمینه‌سازی ایجاد و تقویت نهادهای اجتماعی و شبکه‌های اعتماد بین آحاد مختلف مردم یکی از مهمترین راه‌های ارتقاء سرمایه اجتماعی، گذر افراد از آموزش‌های عمومی در تمام سطوح و نیز آموزش‌های دانشگاهی است. سازمان‌های دولتی و غیردولتی در صورت برقراری تعامل درست می‌توانند باعث شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی گردند.

بنابراین تشویق تشکیل نهادهای مدنی، تقویت آموزش‌های گروهی، استفاده موثر از رسانه‌های ارتباطی، اصلاح الگوهای رفتاری کارکنان و مدیران، پایبندی به اخلاقیات، توجه به مصلحت عامه و از همه مهمتر، بسترسازی فرهنگی توسط دولت می‌تواند باعث تقویت نهادهای غیردولتی گردد و در نهایت موجب ارتقاء سرمایه اجتماعی گردد.

در مجموع می‌توان گفت سرمایه اجتماعی عبارت است از تأثیر اقتصادی حاصل از تسهیلاتی که شبکه‌های اعتماد و مولفه‌های فرهنگی در یک سیستم اجتماعی به وجود می‌آورند. شبکه‌های اعتماد علاوه بر کاهش هزینه‌های مدیریتی، موجب می‌شوند زمان و سرمایه بیشتری اختصاص به فعالیت‌های اصلی پیدا کرده و علاوه بر آن موجب انتقال دانش اعضای گروه‌ها به یکدیگر شده و جریان مناسبی را از یادگیری و دانش در بین آنها فراهم می‌سازد و این امر نیز می‌تواند در کاهش هزینه‌های مدیریتی و توسعه اجتماعی و سازمانی بسیار موثر باشد. تحقق مشارکت، موجب توسعه مردمی خواهد شد. امروزه در کشورهای توسعه یافته، مردم از طریق نهادهای مختلف اجتماعی، سازمان‌های اقتصادی، سیاسی و آموزشی، در تصمیم‌گیری‌های علمی، تخصصی، تجاری در قالب سازمان‌های رسمی و غیررسمی و در زمینه‌های گوناگون فعالیت دارند. با وجود قدمت فعالیت و حضور سازمان‌های غیردولتی در کشور که به نوعی جزء جدایی ناپذیر فرهنگ ملی و

سرمایه اجتماعی، از مفاهیم نوینی است که امروزه در بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی جوامع مدرن مطرح گردیده است. طرح این رویکرد در بسیاری از مباحث اقتصادی، نشان دهنده اهمیت نقش ساختارها و روابط اجتماعی بر متغیرهای اقتصادی است. سرمایه اجتماعی عمدتاً مبتنی بر عوامل فرهنگی و اجتماعی بوده و شناسایی آن به عنوان یک نوع سرمایه چه در سطح مدیریت کلان توسعه کشورها و چه در سطح مدیریت سازمان‌ها و بنگاه‌ها می‌تواند شناخت جدیدی را از سیستم‌های اقتصادی - اجتماعی ایجاد کرده و مدیران را در هدایت بهتر سیستم‌ها یاری کند. امروزه سرمایه اجتماعی، نقشی بسیار مهمتر از سرمایه فیزیکی و انسانی در جوامع ایفا می‌کند و شبکه‌های روابط جمعی انسجام بخش میان انسانها و سازمان‌هاست. در نبود سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه اجتماعی، پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی ناهموار و دشوار می‌شوند. سرمایه اجتماعی، مفهومی بین رشته‌ای است که در جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، اقتصاد، و سایر حوزه‌های برنامه ریزی اجتماعی کاربرد پیدا کرده است. سرمایه اجتماعی، دامنه کاربرد و پژوهش بالقوه گسترده‌ای دارد و از ملاحظات نظری، تاریخی و فلسفی در رشته‌های مختلف علوم اجتماعی و روش شناختی مرتبط با کارهای میدانی گرفته تا ایجاد شاخص‌های مناسب برای شرایط مختلف، مشکلات حوزه‌های گوناگون همچون بهداشت خانواده، آموزش، سیاست‌گذاری، سازمان‌های غیردولتی، تصمیم‌گیری‌های جمعی، تأمین اجتماعی و نیز طیف وسیعی از شرایط تجربی که می‌توان به مطالعه سرمایه اجتماعی در آن پرداخت، یعنی شهر و روستا و کشورهای مختلف را در برمی‌گیرد. پرهیز از تصدی‌گری بخش‌های مختلف اقتصادی و فرهنگی و واگذاری فعالیت‌های مربوط به

بیان مسئله

با توجه به بحث جهانی شدن و سرعت روز افزون ارتباطات و وابستگی کشورها به هم و وجود مشکلات عدیده و پیچیده‌ای که دولت‌ها و بخش خصوصی موجود از عهده حل آنها برنمی‌آیند و با توجه به بحث توسعه پایدار و مولفه‌ها و ابزارها و عوامل توسعه که از جمله آن سازمان‌های غیردولتی می‌باشد و با توجه به اینکه سازمان‌های غیردولتی بستر رشد و ارتقای افراد و نیز زمینه‌ساز بروز توانمندی‌ها و پتانسیل‌های آنها در ایفای مسئولیت اجتماعی هستند، موثرترین کانال مشارکت مردم در فعالیتهای مرتبط با فرآیند توسعه پایدار به شمار می‌روند. امروزه در کشورهای توسعه یافته، مردم از طریق نهادهای مختلف اجتماعی، سازمان‌های اقتصادی، سیاسی و آموزشی، در تصمیم‌گیری‌های علمی، تخصصی، تجاری در قالب سازمان‌های رسمی و غیررسمی و در زمینه‌های گوناگون فعالیت دارند. با وجود قدمت فعالیت و حضور سازمان‌های غیردولتی در کشور که به نوعی جزء جدایی‌ناپذیر فرهنگ ملی و مذهبی ما بوده است، در سالهای اخیر به دلیل مفهوم سازی جدید آنها، به ویژه در مطالعات اجتماعی و اقتصادی سازمان‌های غیردولتی نقش عمده‌ای در ارتقاء و شکل‌گیری سرمایه اجتماعی ایفا می‌کنند.

امروزه به این واقعیت پی برده شده است که در یک جامعه مدنی، اگر اعمال کنترل و نظارت بر بسیاری از سیستم‌های خدماتی پیچیده، بر اساس استانداردها و هنجارهای اجتماعی و حرفه‌ای موجود در گروه‌ها و صنف‌های مربوطه انجام شود، می‌توان هزینه‌های نظارت بر عملیات را در مقایسه با روش‌های بوروکراتیک بسیار پایین آورد. امروزه تخصصی شدن حرفه‌های مختلف به گونه‌ای است که دیگر مدیران با استفاده از شیوه‌های نظارت رسمی و بوروکراتیک قادر به سرپرستی کارکنان متخصص خود نیستند و ایجاد و

مذهبی ما بوده است، در سالهای اخیر به دلیل مفهوم سازی جدید آنها، به ویژه در مطالعات اجتماعی و اقتصادی و نیز ظهور مراجع تعیین صلاحیت سازمان‌های غیردولتی، نقش عمده‌ای در ارتقاء و شکل‌گیری سرمایه اجتماعی ایفا می‌کنند.

امروز در کشورهای توسعه یافته، مردم از طریق نهادهای مختلف اجتماعی، سازمان‌های اقتصادی، سیاسی و آموزشی، در تصمیم‌گیری‌های علمی، تخصصی، تجاری در قالب سازمان‌های رسمی و غیر رسمی و در زمینه‌های گوناگون فعالیت دارند. تجارب تجارت جهانی نشان می‌دهد که سازمان‌های غیردولتی با ایفای نقشهای نظارتی، بسیج، جذب و هدایت منابع انسانی، مادی و معنوی می‌توانند بهترین نمود از مشارکت مردمی باشند که با انسجام بخشی به گروه‌های انسانی هم هدف، راه‌گشای دستیابی به اهداف توسعه پایدار در منابع ملی باشند. به طور کلی، اصطلاح سازمان غیردولتی در مورد موسساتی به کار می‌رود که مستقیماً از بودجه دولتی استفاده نمی‌کنند و اعضای آنها در مقابل فعالیتی که انجام می‌دهند، مسئولیت تفویض شده دولتی ندارند. سازمان‌های غیردولتی، شش ویژگی از جمله خودجوش و خودیار بودن، فعالیت داوطلبانه افراد، غیرانتفاعی بودن و داشتن اهداف ویژه، مستقل بودن از دولت و غیر سیاسی بودن را دارا می‌باشند. بررسی هر یک از عبارات مفهومی سرمایه اجتماعی و سازمان‌های غیردولتی، گویای این مطلب مهم است که تمام سازمان‌های غیردولتی به دنبال ایجاد و گسترش امنیت در فرایند توسعه اجتماعی و اقتصادی می‌باشند. بنابراین بنظر می‌رسد که سازمان‌های غیردولتی موجب شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی می‌گردند. در این مقاله نقش سازمان‌های غیردولتی در شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است.

تقویت هنجارهای حرفه‌ای اثربخش در محیط‌های تخصصی دارای بهره‌وری بسیار بالاتری است. (پروساک ۲۰۰۰)

امروزه در سراسر جهان نقش دولت‌ها در ایجاد سرمایه اجتماعی در کانون توجه قرار گرفته است. بنابراین عامل تعیین کننده توسعه، به رغم تجربه‌های متفاوت، کارآمد بودن دولت است. وجود دولت کارآمد برای فراهم آوردن سرمایه اجتماعی و شکوفایی آن، مردم را به سوی زندگی سالم‌تر و سعادت‌مندتر سوق می‌دهد. بدون وجود چنین دولتی، توسعه پایدار در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی غیرممکن است. مهمترین اقداماتی نیز که توسط دولت‌ها می‌تواند برای تقویت سرمایه اجتماعی انجام شود عبارتند از (فوکویاما ۱۹۹۹): تشویق و تقویت تشکیل نهادهای مدنی؛ تقویت و غنی‌سازی آموزش‌های عمومی؛ تأمین امنیت شهروندان در جهت حضور داوطلبانه در نهادهای اجتماعی؛ پرهیز از تصدی‌گری بخش‌های مختلف اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی و واگذاری فعالیت‌های مربوطه به نهادهای مردمی برای جلب مشارکت آنها در فعالیت‌ها و زمینه‌سازی ایجاد و تقویت نهادهای اجتماعی و شبکه‌های اعتماد بین آحاد مختلف مردم (فوکویاما ۱۹۹۹، ۴۰).

علاوه بر نهادهای دولتی، نهادهای غیر دولتی نیز در ایجاد سرمایه اجتماعی نقش اساسی دارند. امروزه سازمان‌های غیردولتی در سراسر دنیا از شرکای مهم توسعه جوامع به شمار می‌روند. این سازمان‌ها با توجه به اینکه بستر رشد و ارتقای افراد و نیز زمینه‌ساز بروز توانمندی‌ها و پتانسیل‌های آنها در ایفای مسئولیت اجتماعی هستند، موثرترین کانال مشارکت مردم در فعالیت‌های مرتبط با فرآیند توسعه پایدار به شمار می‌روند. به همین دلیل در کشور ما هم توجه سیاستگذاران و برنامه‌ریزان کشور در طی سالهای اخیر به این حوزه جلب شده است. به طوری که در برنامه

چهارم توسعه در اغلب بخش‌های آن توجه و تأکیدات زیادی به حضور و جلب مشارکت این دسته از سازمان‌ها گردیده است. در این مقوله نقشهای متعددی را برای این نهادها می‌توان متصور شد که نقش اصلی این سازمان‌ها در اغلب جوامع علاوه بر بستر مشارکت مردمی، نقش دیده‌بانی و نظارت بر حسن اجرای امور در جامعه است. این سازمان‌ها مسئولیتهای ناشی از این امر را خود به عهده می‌گیرند. سرمایه اجتماعی، دامنه کاربرد و پژوهش بالقوه و گسترده‌ای دارد و از ملاحظات نظری، تاریخی و فلسفی در رشته‌های مختلف علوم اجتماعی و روش شناختی مرتبط با کارهای میدانی گرفته تا ایجاد شاخص‌های مناسب برای شرایط مختلف، مشکلات حوزه‌های گوناگون همچون بهداشت خانواده، آموزش، سیاستگذاری، سازمان‌های غیردولتی، تصمیم‌گیری‌های جمعی، تأمین اجتماعی و نیز طیف وسیعی از شرایط تجربی که می‌توان به مطالعه سرمایه اجتماعی در آن پرداخت، یعنی شهر و روستا و کشورهای مختلف را در بر می‌گیرد. نهادهای غیردولتی هم می‌توانند باعث کاهش سرمایه اجتماعی گردند و هم می‌توانند سرمایه اجتماعی را افزایش دهند. نهادهای غیردولتی در صورت برقراری تعامل درست می‌توانند باعث شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی گردند. تشویق تشکیل نهادهای مدنی، تقویت آموزش‌های گروهی، استفاده موثر از رسانه‌های ارتباطی، اصلاح الگوهای رفتاری کارکنان و مدیران، پایبندی به اخلاقیات، توجه به مصلحت عامه و از همه مهمتر، بسترسازی فرهنگی توسط دولت می‌تواند باعث تقویت نهادهای غیردولتی و نهایتاً ارتقاء سرمایه اجتماعی - اقتصادی گردد. (تاج بخش ۱۳۸۴، ۵۳۱)

از آنجا که سرمایه اجتماعی تمام الزامات را که برای توسعه ضرورت دارند، در خود جای می‌دهد، پرداختن به مسائل نظری و اجرای سرمایه اجتماعی و

- ۲) آیا سازمان‌های غیردولتی از طریق مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها موجب ارتقاء سرمایه اجتماعی می‌شوند؟
- ۳) آیا سازمان‌های غیردولتی از طریق ایجاد همکاری گروهی موجب ارتقاء سرمایه اجتماعی می‌شوند؟
- ۴) آیا سازمان‌های غیردولتی از طریق بسترسازی فرهنگی موجب ارتقاء سرمایه اجتماعی می‌شوند؟
- ۵) آیا سازمان‌های غیردولتی از طریق آگاه‌سازی و اطلاع‌رسانی موجب ارتقاء سرمایه اجتماعی می‌شوند؟
- ۶) آیا سازمان‌های غیردولتی از طریق تعهد و مسئولیت موجب ارتقاء سرمایه اجتماعی می‌شوند؟
- ۷) آیا سازمان‌های غیردولتی از طریق تعهد دینی موجب ارتقاء سرمایه اجتماعی می‌شوند؟
- ۸) آیا سازمان‌های غیردولتی از طریق آموزش موجب ارتقاء سرمایه اجتماعی می‌شوند؟
- نیز تعیین الزامات نهفته در آن برای توسعه اقتصادی و اجتماعی جالب و اساسی است و جای آن دارد که از سوی متخصصان کشور مورد بحث و پژوهش قرار گیرد. از سوی دیگر هر چند سال یکبار به طور معمول جامعه ما شاهد یک رشته فعالیت‌های گسترده علمی و مدیریتی در سطح دولت می‌باشد که با هدف تدوین برنامه‌ای برای هدایت و اجرای فعالیت‌های آبادگرانه کشور صورت می‌گیرد. درباره اهداف این برنامه‌ها و تلاش دست‌اندرکاران آنها که در پی توسعه اقتصاد ملی کشور هستند، تردیدی راه ندارد، ولی هرگاه دستاوردها و نتایج این برنامه‌ها را با دستاوردهای برنامه‌های عمرانی چند کشور نمونه دیگر به ویژه کره، چین و مالزی مقایسه می‌کنیم به این نتیجه می‌رسیم که مجموعه فعالیت‌های توسعه‌ای کشور با معضلاتی دست‌به‌گریبان است که از حرکت جدی به سوی پیشرفت جلوگیری می‌کند. از دیدگاه کلان این معضل را می‌توان در قالب سطح نازل شکل‌گیری «سرمایه اجتماعی» در جامعه مورد مذاقه قرار داد که سرچشمه بسیاری از فعالیت‌های بازدارنده دیگر می‌باشد.

سازمان‌های غیر دولتی

سازمان‌های غیردولتی^۱ تعریف چندان روشنی ندارند و به علت تعدد و تنوع نقش‌ها و ویژگی‌هایی که به خود می‌گیرند تعاریف متنوعی از سازمان‌های غیردولتی وجود دارد، در واقع این سازمان‌ها با پسوند غیردولتی تعریف می‌شوند. جودیت تادلر (۱۹۹۲) اشاره می‌کند که سازمان‌های غیردولتی اغلب خود را در مقابل دولت تعریف می‌کنند. دولتی که گفته می‌شود، بزرگ، سخت، غیرقابل انعطاف، بوروکراتیک، سلسله‌مراتبی و ناتوان در رسیدگی به فقیران است. اگر این سازمان‌ها به عنوان نهادهایی تعریف شوند که خارج از حیطه و اقتدار دولت فعالیت می‌کنند طیف بسیار وسیعی را شامل می‌شوند. معمولاً از یک پسوند دیگر هم برای تعریف دقیق‌تر استفاده می‌شود. «بخش غیرانتفاعی». در حقیقت منظور سازمان‌هایی داوطلب هستند که در جهت بسیج نیرو و احساسات داوطلبان

لذا نظر به اهمیت روز افزون برنامه‌ریزی استراتژیک در عرصه مدیریت و توجه ویژه مدیران و دست‌اندرکاران اداره امور کشورها به نقش سرمایه اجتماعی در توسعه اقتصادی اجتماعی ما را بر آن داشت تا به بررسی نقش سازمان‌های غیر دولتی در شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی بپردازیم.

مسئله اصلی پژوهش این است که آیا سازمان‌های غیردولتی در شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی نقش دارند؟ نقش سازمان‌های غیردولتی بر هر یک از مولفه‌های سرمایه اجتماعی چگونه است؟ برای پاسخ به این مسئله، سوالات زیر مطرح می‌شود:

- ۱) آیا سازمان‌های غیردولتی از طریق اعتماد متقابل موجب ارتقاء سرمایه اجتماعی می‌شوند؟

غیر دولتی اقتصادی» اطلاق کرد. تجربه نشان داده است که وجود این قبیل سازمان‌ها برای توسعه و جلب و تعمیق مشارکت، حیاتی تر از سازمان‌های غیر دولتی خیریه است. (مقتی زاده، ۱۳۸۰)

سازمان‌های غیر دولتی به هر گروه غیر انتفاعی، داوطلبانه و عضوپذیر اطلاق می‌شود که در سطح محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی تشکیل شده است. وظایف و اهداف این سازمان‌ها توسط افراد دارای علائق مشترک تعیین و رهبری می‌شود و با طیفی از خدمات تخصصی و حمایتی وظایف انسانی را برای رفع آلام بشری در مناطق مختلف جهان به عرصه عمل می‌گذارند تا بدینوسیله بین شهروندان و دولت ارتباط انسانی، مستمر و یگانه‌ای را برقرار نماید. سازمان‌های غیردولتی شفاف‌ترین نهادهای جامعه مدنی می‌باشند. «جامعه مدنی جامعه‌ای است که در آن روابط مردم با هم و مردم با دولت و نهادهای دولتی از یکسو و بالعکس بر اساس قانون تنظیم و مرتب گردیده است». سازمان‌های غیر دولتی با دسترسی وسیع به آحاد مردم و جلب اعتماد آنها در جهت معضلات و کاستی‌های جامعه در کنار دولت و بعنوان مکمل طرح‌های توسعه آنان فعالیت می‌نمایند. این سازمان‌ها بر اساس ملیت، فرهنگ، باورها و شرایط اقلیمی و جغرافیایی و تاریخ جوامع شکل گرفته و در هر جامعه‌ای شکل خاص خود را دارد. هر شخصی به دور از تعصبات نژادی، فرهنگی، جنسی و یا اعتقادات مذهبی فقط با پذیرفتن آرمانهای خاص تشکیل می‌تواند عضو سازمان‌های غیردولتی گردد. (ابراهیم ۱۳۸۷)

به طور کلی، اصطلاح سازمان غیردولتی در مورد موسساتی به کار می‌رود که مستقیماً از بودجه دولتی استفاده نمی‌کنند و اعضای آنها در مقابل فعالیتی که انجام می‌دهند، مسئولیت تفویض شده دولتی ندارند. گاهی این اصطلاح هم مفهوم «سازمان‌های مردمی»^۲ یا به اختصار «پی.او»^۳ به کار برده می‌شود. سازمان ملل

برای کاهش رنج‌ها و با هدف توسعه انسانی عمل می‌کنند. (استریتن ۱۹۹۷، ۱۹۳).

امروزه سازمان‌های غیردولتی با فعالیت غیر انتفاعی و داوطلبانه در جهت رفاه و خدمات عمومی به انجام فعالیت می‌پردازند. این سازمان‌ها شامل جمعیت‌ها، گروه‌ها و نهادهای انسانی و خودجوش و برآمده از مردمی هستند که مهمترین شاخصه خود را در استقلال از دولت تبیین می‌نمایند. این سازمان‌ها بنا بر تعریف بانک جهانی در کاهش دردها و افزایش منافع فقرا و حفظ محیط زیست، تامین خدمات اجتماعی و توسعه اجتماع ملی فعال هستند. این سازمان‌ها در تمام عرصه‌های ملی و بین‌المللی فعالیت می‌نمایند. بطور مثال نقش موثر شهروندان در اداره امور خود در محدوده یک شهر در چارچوب سازمان‌های غیردولتی و مدنی قابل تصور است. شهروندان در این مشارکت فعال صاحب تجربه، تخصص و آگاهی و در توسعه اجتماعی توانمند می‌گردند. دامنه فعالیت این سازمان‌ها از امور امدادی، رفاهی، و مذهبی تا دفاع از حقوق بشر، پناهندگی و توسعه علوم و تکنولوژی و امور زنان و جوانان را شامل می‌گردد. سازمان‌های غیر دولتی کانال ارتباطی بین مردم و دولت هستند و نقش موثری در رشد و بلوغ اجتماعی بازی می‌نمایند. (ابراهیم ۱۳۸۷)

یکی از ویژگی‌های مورد تأکید در تعریف سازمان‌های غیردولتی خصیصه غیرانتفاعی بودن آنها است که در بعضی از تعاریف محدودیت‌هایی را برای بعضی سازمان‌ها قائل شده‌اند، البته دسته‌ای از این سازمان‌ها مانند تعاونی‌ها را که جنبه غیر انتفاعی در آنها، بر کسب سود ترجیح دارد؛ می‌توان در چارچوب سازمان‌های غیر دولتی قرار داد و بدین ترتیب اگر هدف عمده سازمانی، کسب سود یا تقسیم آن بین اعضا نباشد، می‌توان آنرا یک سازمان غیر دولتی به شمار آورد. (سعیدی ۱۳۸۱) از این رو می‌توان تعاونی‌ها و سازمان‌های خدمات‌گرای تولیدی را «سازمان‌های

کار می‌کنند. سازمان‌های بین‌المللی، سازمان‌هایی هستند که معمولاً مقر اصلی آنها در یکی از کشورهای پیشرفته است و در کشورهای در حال توسعه دارای شعبه‌هایی می‌باشند.

در ادبیات سازمان‌های غیردولتی سه اصطلاح شامل: سازمان‌های غیردولتی^۵، سازمان‌های داوطلبانه خصوصی^۶ و سازمان‌های غیرانتفاعی^۷ وجود دارد که معمولاً به جای یکدیگر مورد استفاده قرار می‌گیرند. سازمان داوطلبانه خصوصی سازمانی غیردولتی (خصوصی)، معاف از مالیات و غیرانتفاعی است که فراتر از مرزهای متعارف کشور خود برای کمک به توسعه و در جهت امداد رسانی فعالیت می‌کند. یک سازمان غیرانتفاعی عبارت است از سازمان رسمی، خصوصی، غیرانتفاعی، خودگرایی و داوطلبانه.

طبقه‌بندی‌های مختلفی از سازمان‌های غیردولتی مطرح شده است. این طبقه‌بندی‌ها از نظر بانک جهانی، از نظر کلارک (براساس فعالیت) از نظر موضوع فعالیت، از نظر سطوح عملیاتی (سازمان‌های اجرایی) و از نظر جهت‌گیری می‌باشند.

طبقه‌بندی سازمان‌های غیردولتی از نظر بانک جهانی

(الف) سازمان‌های عملیاتی (اجرایی)

(۱) سازمان‌های محله محور؛

(۲) سازمان‌های ملی؛

(۳) سازمان‌های بین‌المللی.

(ب) سازمان‌های حمایتی (ترویجی)

طبقه‌بندی سازمان‌های غیردولتی از نظر کلارک

(براساس فعالیت)

(۱) سازمان‌های رفاهی؛

(۲) سازمان‌های فعال در زمینه نوآوری‌های فنی؛

(۳) پیمانکاران خدمات دولتی؛

(۴) سازمان‌های توسعه که درخصوص خودیاری،

توسعه اجتماعی و ایجاد دموکراسی است؛

متحد، اصطلاح سازمان غیردولتی را به هر گروه غیرانتفاعی داوطلبانه از شهروندان جهانی اطلاق می‌کند که در سطح محلی، منطقه‌ای و بین‌المللی تشکیل شده باشد. آنها نظریات و ارزیابیهای کارشناسی خود را ارائه می‌دهند و همچون مکانیزم هشداردهنده عمل می‌کنند و در اجرای توافق نامه‌های بین‌المللی، همکاری و نظارت دارند. (آزادی و علی پور ۱۳۸۳)

بخش اجتماعی و اقتصادی سازمان ملل^۸ در فوریه ۱۹۵۰ سازمان‌های غیرانتفاعی را این‌گونه تعریف کرد، هر نوع سازمان بین‌المللی که با موافقت دولتی ایجاد نشده باشد سازمان غیردولتی محسوب می‌شود. از آن پس واژه سازمان غیردولتی برای انواع متعدد سازمان‌هایی که در درون مرزهای هر کشور فعالیت می‌کنند به کار گرفته شد. (مشاعی ۱۳۸۳، ۱۵۲)

طبقه‌بندی سازمان‌های غیردولتی و تقسیم‌بندی آنها

گستره‌ی کاری سازمان‌های غیردولتی بسیار متنوع است. فعالیت برخی از آنها جنبه بین‌المللی داشته و در کشورهای مختلف شعبه‌هایی دارند، در صورتی که برخی دیگر بسیار کوچک بوده و قلمرو کاری آنها در حد منطقه‌ای مشخص است. برخی از آنها با یک موضوع مشخص و تعریف شده سر و کار دارند در حالی که موضوع فعالیت برخی از آنها بسیار گسترده است و مفاهیمی مثل صلح، بهداشت و... را در بر می‌گیرد. برخی از آنها اعضای بسیار زیادی دارند در حالی که برخی دیگر تنها تعداد محدودی عضو آن هم با شرایط خاص خود را می‌پذیرند. در یک تقسیم‌بندی سازمان‌های غیردولتی به سه دسته اصلی: سازمان‌های ناحیه‌ای، سازمان‌های ملی و سازمان‌های بین‌المللی تقسیم می‌شوند. سازمان‌های ناحیه‌ای (کوچک)، سازمان‌هایی هستند که خدمات خود را به جمعیت کوچک و در ناحیه جغرافیایی محدود ارائه می‌دهند. سازمان‌های ملی، سازمان‌هایی هستند که در سطح ملی

- ۵) سازمان‌های حمایت از فقرا و توسعه آنها که از کمک‌های دیگر سازمان‌ها برخوردارند؛
۶) گروه‌ها یا شبکه‌های حمایتی.
- ۵) سازمان‌های غیر دولتی محلی (نهادهای مذهبی مسجد، تشکل جوانان روستا، صندوق تعاونی محل و....).

طبقه‌بندی سازمان‌های غیردولتی بر اساس موضوع فعالیت

تشکل‌های غیر دولتی در ایران

- ۱) سازمان‌های تبلیغاتی؛
۲) سازمان‌های تخصصی؛
۳) سازمان‌های عام؛
۴) سازمان‌های بشردوستانه.
- طبقه‌بندی سازمان‌های غیردولتی از لحاظ سطوح عملیاتی (سازمان‌های اجرایی)

- ۱) سازمان‌های غیردولتی محله محور؛^۸
۲) سازمان‌های غیردولتی شهر مقیاس؛^۹
۳) سازمان‌های غیردولتی ملی؛
۴) سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی.
- طبقه‌بندی سازمان‌های غیردولتی از نظر جهت‌گیری

- ۱) جهت‌گیری خیریه؛^{۱۰}
۲) جهت‌گیری خدماتی؛^{۱۱}
۳) جهت‌گیری مشارکتی؛^{۱۲}
۴) جهت‌گیری توانمندسازی.^{۱۳}
- (مشاعی ۱۳۸۳، ۱۵۲)

سازمان‌های غیر دولتی را بر اساس دامنه فعالیت می‌توان به ۵ دسته سازمان‌های غیر دولتی محلی، شهری، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی تقسیم کرد.

- ۱) سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی (پزشکان بدون مرز،...);
۲) سازمان‌های غیردولتی منطقه‌ای؛
۳) سازمان‌های غیردولتی ملی (سازمان نظام مهندسی کشاورزی، خانه کشاورز، انجمن برنج کشور،...);
۴) سازمان‌های غیر دولتی شهری (اتحادیه‌های صنفی، انجمن دانش‌آموختگان و غیره...);
- که بر اساس تشکل‌های مردمی است، سابقه‌ای طولانی دارد. در روستاهای ایران نیز مشارکت مردمی از دیرباز به اشکال مختلف از جمله همیاری در برداشت محصول، دفع آفات، کمک رسانی در هنگام وقوع بلاهای طبیعی وجود داشته است اما می‌توان گفت که یکی از کارآمدترین و مهم‌ترین اشکال همیاری در روستاهای ایران «بنه» بوده است. بنه‌ها به عنوان یک سازمان اجتماعی و مردمی برای تولید محصولات کشاورزی با میزان اراضی و حق آب (سهم آب) معین و مدیریت نیمه سازمان یافته در طول زمان تکامل پیدا کردند. (ازکیا ۱۳۷۴)

«صدای مردم» به ویژه گروه‌های محروم و مستضعف جامعه، دولت‌ها را در تصمیم‌گیری‌ها و اجرای برنامه‌های توسعه کشور یاری نمایند.

نقش سازمان‌های غیردولتی در شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی

سازمان غیردولتی یک سازمان غیردولتی و غیر انتفاعی است، نه وابسته به دولت است و نه اثری از حاکمیت درون آن پیدا می‌شود. یکی از مهمترین خصوصیات سازمان‌های غیردولتی، داوطلبانه بودن آن است. به عنوان مثال چند نفر دور هم جمع می‌شوند و به این نتیجه می‌رسند که با مصرف و پخش مواد مخدر به صورت داوطلبانه و خودجوش مبارزه کنند. البته یک سازمان غیردولتی مجاز است فعالیت‌های خود را سازمان دهد و اگر کارش به نتیجه برسد، درآمد هم کسب کند و این فقط در راه توسعه و اهداف تشکیلات خودش است به این ترتیب سود در سازمان‌های غیردولتی معنا ندارد. سازمان‌های غیردولتی، گروه‌های شهروندی و عام‌المنفعه خیریه هیچ‌کاری به مسئولیت دولت ندارند و در بعضی مواقع از مطالبات مردم در مقابل دولت دفاع می‌کنند.

سرمایه اجتماعی، دامنه کاربرد و پژوهش بالقوه گسترده‌ای دارد و از ملاحظات نظری، تاریخی و فلسفی در رشته‌های مختلف علوم اجتماعی و روش شناختی مرتبط با کارهای میدانی گرفته تا ایجاد شاخص‌های مناسب برای شرایط مختلف، مشکلات حوزه‌های گوناگون همچون بهداشت خانواده، آموزش، سیاستگذاری، سازمان‌های غیردولتی، تصمیم‌گیری‌های جمعی، تأمین اجتماعی و نیز طیف وسیعی از شرایط تجربی که می‌توان به مطالعه سرمایه اجتماعی در آن پرداخت، یعنی شهر و روستا و کشورهای مختلف را در برمی‌گیرد. یکی از ابعاد مهم که موجب شکل‌گیری و ادامه حیات سازمان‌های غیردولتی است،

مطالب ذکر شده در مورد سازمان‌های مردمی به شکل سنتی آن بود. اما در مورد سازمان‌های غیر دولتی به شکل امروزی وضع فرق می‌کند پایه‌های ابتدایی و اولیه سازمان‌های غیر دولتی در ایران در جوامع شهری به صورت مشارکت مردمی در امور مربوط به اداره خانوارهای بی‌سرپرست، کاریابی برای بیکاران، دستگیری از مستمندان، تأسیس پرورشگاه، دارالمجانین، درمانگاه، مدرسه و... توسط افراد خیر و معتمدین محلی در شهرهای بزرگ بنا نهاده شد. (دفتر ترویج و مشارکت مردمی جهاد ۱۳۷۷)

امروزه آمار کاملاً روشنی از تعداد سازمان‌های غیر دولتی در ایران وجود ندارد، اما بر طبق تعریف خاصی که مرکز آمار از اینگونه سازمان‌ها داشته است، یک سرشماری در سال ۱۳۸۳ از این سازمان‌ها انجام گرفت که بر اساس آن نزدیک به ۶۸۴۸ سازمان غیردولتی دارای مجوز در ایران مشغول به فعالیت هستند که مراکز عمده مجوز دهنده به این سازمان‌ها، نیروی انتظامی، وزارت کشور، سازمان ملی جوانان، بهزیستی و سازمان حفاظت از محیط زیست بوده است. بر طبق این آمار عمده‌ترین فعالیت‌های این سازمان‌ها در حوزه فرهنگی، آموزشی، امور حمایتی و خیریه و قرض‌الحسنه بوده است.

عمده‌ترین منبع تأمین هزینه سازمان‌های غیردولتی در ایران کمک‌های مردمی و تسهیلات و اعتبارات دولتی است، که این نشان‌دهنده نقش پررنگ دولت و مردم در حمایت و تقویت این تشکلهای است بنابراین ضروری است این تشکلهای مردمی که عمدتاً جوان و نوپا هستند در ابتدای تشکیل، مورد حمایت و توجه بیشتر دولت قرار گرفته شوند، تا بدون سوء استفاده فرد یا گروهی از نقطه ضعف مالی این سازمان‌ها، این نهادهای مردمی بتوانند به عنوان شریک و یار هوشمند دولت، کانال ارتباط دهنده آنها با مردم باشند و خواسته‌های واقعی مردم را به آنها انتقال داده و به مثابه

همکاری‌های گروهی و تشریک مساعی است. این به آن معنا است که افراد و سازمان چگونه می‌خواهند از منافع و فعالیت‌های فردی خود در مقابل منافع و فعالیت‌های جمعی چشم‌پوشی نمایند. اگر افراد بخواهند بر روی موردی به توافق برسند و یا به صورتی مؤثر، فعالیت‌های مشترکشان را هماهنگ نمایند به سطوحی از تشریک مساعی نیازمندند. تشریک مساعی یعنی افراد سازمان با همدیگر همکاری نمایند و اهمیت بیشتری برای اهداف سازمان و گروه‌های کار در سازمان قائل باشند. به عبارت دیگر، وقتی تشریک مساعی در سازمان کم باشد، افراد تمایل دارند فقط آنچه را که نفع شخصی دارد انجام دهند. توانائی در هماهنگی و همسازی با دیگران از عوامل موفقیت در سازمان است بنابراین، وجود روحیه جمع‌گرائی می‌تواند زمینه‌ساز شکل‌گیری سازمان‌های غیردولتی باشد. اعضاء سازمان‌های غیردولتی باید به گونه‌ای رفتار نمایند که به کاهش میزان ارتباطات آنها با اعضاء سایر سازمان‌ها منجر نگردد. به عبارتی، چسبندگی میان اعضاء این گروه‌ها به گونه‌ای است که تمایلی به ایجاد ارتباط با اعضاء سایر گروه‌ها و سازمان‌ها نشان نمی‌دهند و همین باعث می‌گردد که سازمان‌های غیردولتی را به عنوان شمشیری دولبه خطاب نمایند. یک سازمان غیردولتی در صورتی می‌تواند از این آفت دوری نماید که اعضاء خود را به سمت و سوی تأکید بر منافع درون گروهی هدایت کند. اگر چنین رویه‌ای از سوی سازمان‌های غیردولتی تشویق گردد، نهایتاً سرمایه اجتماعی شکل خواهد گرفت.

اقداماتی که توسط دولت‌ها می‌تواند برای تقویت سرمایه اجتماعی انجام شود عبارتند از: (۱) تشویق و تقویت تشکیل نهادهای مدنی؛ (۲) تقویت و غنی‌سازی آموزش‌های عمومی و (۳) تأمین امنیت شهروندان در جهت حضور داوطلبانه در نهادهای اجتماعی.

پرهیز از تصدی‌گری بخش‌های مختلف اقتصادی و فرهنگی و واگذاری فعالیت‌های مربوط به نهادهای مردمی برای جلب مشارکت آنها در فعالیت‌ها و زمینه‌سازی ایجاد و تقویت نهادهای اجتماعی و شبکه‌های اعتماد بین آحاد مختلف مردم یکی از مهمترین راه‌های ارتقاء سرمایه اجتماعی، گذر افراد از آموزش‌های عمومی در تمامی سطوح و نیز آموزش‌های دانشگاهی است. با توجه به اهمیت نقش این گونه سازمان‌ها، ضرورت دارد که در جهت تقویت آنها تدابیری اندیشیده شود. از آنجایی که حیات سازمان‌های غیردولتی به همکاری‌های گروهی وابسته می‌باشند، ضروری است که در راستای تقویت گروه‌ها نیز اقدامات مفیدی به عمل آید. سازمان‌های غیردولتی هم می‌توانند باعث کاهش سرمایه اجتماعی گردند و هم می‌توانند سرمایه اجتماعی را افزایش دهند. دولت‌ها و سازمان‌های غیردولتی در صورت برقراری تعامل درست می‌توانند باعث شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی گردند. تشویق تشکیل نهادهای مدنی، تقویت آموزش‌های گروهی، استفاده مؤثر از رسانه‌های ارتباطی، اصلاح الگوهای رفتاری کارکنان و مدیران، پایبندی به اخلاقیات، توجه به مصلحت عامه و از همه مهمتر، بسترسازی فرهنگی توسط دولت می‌تواند باعث تقویت سازمان‌های غیردولتی و نهایتاً ارتقاء سرمایه اجتماعی گردد. (سایت آفتاب ۱۳۸۷)

اهداف پژوهش

در این پژوهش اهداف مختلفی دنبال می‌شود. هدف آرمانی پژوهش افزایش اطلاعات و آزمون در مورد روابط بین سازمان‌های غیردولتی و شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی در کشور است که در پیامد آن می‌توان به ایجاد و ارتقاء سرمایه اجتماعی در سطح سازمان‌های کشور و جامعه کمک نمود و سازمان‌های غیردولتی را در ایجاد و ارتقاء سرمایه اجتماعی در

خصوصی تجربه می‌کند. در یک نگاه کلان حضور فعال سازمان‌های غیردولتی در فرآیند تصمیم‌گیری و امور اجرایی جامعه را می‌توان به معنی مشارکت ایشان تلقی کرد، بروز و نمود این حرکت می‌تواند در اشکال مختلفی نظیر فعالیت در احزاب و یا انتخابات و فعالیت در حرکت‌های جمعی ظاهر شود. بدیهی است با این طرز تلقی از مشارکت در ابتدا باید مسائل مختلفی محقق شود، تا مشارکت تحقق یابد. از جمله این مسایل، حضور افراد در اجتماع و برخورد آنان با یکدیگر است، چرا که در عرصه تعامل آنان، حرکت‌های گوناگون شکل می‌گیرد، در سایه تعامل افراد در یک حرکت اجتماعی بسیاری از مختصات درونی آنان که در هیچ قالب دیگری امکان بروز و ظهور نمی‌یابد، شکوفا می‌شود با ظهور حرکت‌های جامعه مدنی هم در جنوب و هم در شمال بر نظرخواهی از مردم از جمله فقرا که تحت تاثیر این تحولات قرار می‌گیرند، تاکید می‌شود. پیام جدی نوینی که آنها با خود به ارمغان می‌آورند بازگرداندن مردم به جایگاه‌های به حقشان، به عنوان حافظان اصلی سرمایه در روند توسعه می‌باشد. پاتنام^{۱۴} یکی از محققین اخیر سرمایه اجتماعی، سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از مفاهیمی مانند: اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌داند که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای یک اجتماع می‌شود و در نهایت منافع متقابل آنان را تامین خواهد کرد. او سرمایه اجتماعی را به عنوان وسیله‌ای برای رسیدن به توسعه سیاسی و اجتماعی، در نظام‌های مختلف سیاسی می‌داند و تاکید عمده وی بر مفهوم اعتماد می‌باشد. او کاکس سرمایه اجتماعی را اینگونه تعریف می‌کند: فرایندهای بین فردی، که اعتماد و هنجارهای اجتماعی و شبکه روابط را می‌سازد و همکاری و هماهنگی متقابل را تسهیل می‌کند. فوکویاما، سرمایه اجتماعی را یک هنجار اجتماعی محسوب می‌کند که همکاری بین دو یا چند نفر را

سطح سازمان‌های کشور و جامعه ساماندهی کرد. هدف کاربردی پژوهش، ارائه راه‌کارها و پیشنهادهایی جهت بالا بردن نقش سازمان‌های غیردولتی در راستای شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی می‌باشد.

هدف کلی پژوهش نقش سازمان‌های غیردولتی در شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی است. علاوه بر هدف اشاره شده، پژوهش حاضر اهداف جزئی زیر را نیز دنبال می‌کند:

۱) نقش سازمان‌های غیر دولتی در افزایش اعتماد متقابل بر شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی؛

۲) نقش سازمان‌های غیر دولتی در افزایش مشارکت در تصمیم‌گیریها بر شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی؛

۳) نقش سازمان‌های غیر دولتی در افزایش همکاری گروهی بر شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی؛

۴) نقش سازمان‌های غیر دولتی در افزایش بسترسازی فرهنگی بر شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی؛

۵) نقش سازمان‌های غیر دولتی در افزایش آگاه‌سازی و اطلاع‌رسانی بر شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی؛

۶) نقش سازمان‌های غیر دولتی در افزایش تعهد و مسئولیت بر شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی؛

۷) نقش سازمان‌های غیر دولتی در افزایش تعهد دینی بر شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی؛

۸) نقش سازمان‌های غیر دولتی در افزایش آموزش بر شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی.

چارچوب نظری پژوهش

دهه گذشته تنزل چشمگیری را در نقش مستقیم دولت در اجرای روند توسعه شاهد بوده است. جهان باور نوینی را نسبت به نیروهای بازار و بخش‌های

تقویت می‌بخشد و آن را ویژگی عمل متقابل بین دو دوست می‌داند او معتقد است که اعتماد، شبکه‌های ارتباطی و جامعه مدنی همگی محصول سرمایه اجتماعی هستند، نه این که خود، سرمایه اجتماعی به حساب آیند. از نظر او هنجارهایی سرمایه اجتماعی هستند که به همکاری در گروه‌ها منجر شوند. عوامل ساخت سرمایه اجتماعی را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد:

۱) **عوامل نهادی:** نهاد به معنای قانون، رسم، عرف، عادت و یا سازمانی است که در زندگی سیاسی یا اجتماعی مردم، مؤثر واقع می‌شود و نظام هدف داری را در جهت رفع نیازهای یک اجتماع سازمان یافته، ایجاد می‌کند. (نهادهای حکومت آموزش و بازار)

۲) **عوامل خود جوش:** هنجارهایی که به صورت خودجوش، به جای قانون و دیگر نهادهای رسمی، از کنش‌های متقابل اعضای یک اجتماع به وجود می‌آیند. (نهادهای مدنی)

۳) **عوامل بیرونی:** منظور از این دسته عوامل، هنجارهایی هستند که از جایی، غیر از همان اجتماعی که در آن به کار رفته‌اند، سرچشمه می‌گیرند، همچون: دین، ایدئولوژی و فرهنگ یا تجربه مشترک تاریخی. (نهاد مذهب)

۴) **عوامل طبیعی:** در این گروه، دو دسته از عوامل: روابط خویشاوندی و همبستگی قومی و نژادی قرار می‌گیرند. (نهاد خانواده)

در یک دسته‌بندی که توسط گروه کندی در دانشگاه هاروارد انجام شده است، سرمایه اجتماعی را به ابعاد: ۱) اعتماد؛ ۲) مشارکت سیاسی؛ ۳) مشارکت و رهبری مدنی؛ ۴) پیوندهای اجتماعی غیر رسمی؛ ۵) بخشش و روحیه داوطلبی؛ ۶) مشارکت مذهبی؛ ۷) عدالت در مشارکت مدنی و ۸) تنوع معاشرت‌ها و دوستی‌ها تقسیم نموده‌اند.

جامعه مدنی موسسه‌ای داوطلبانه است که شهروندانی را در امور مدنی خارج از نگاه مستقیم دولت به کار می‌گمارد و به طور بالقوه نیروی خلاق است که مسئولیت دولت را افزایش می‌دهد، بی‌عدالتی‌های اجتماعی و اقتصادی فاحش را زیر نظر می‌گیرد، حقوق بشر از جمله مسائل مربوط به جنس و امور فرهنگی را مورد حمایت قرار می‌دهد و شهروندی را که مستلزم حمایت دمکراتیک باشد، پرورش می‌دهد. سازمان‌های اجتماعی مدنی، موسسه‌های حرفه‌ای، اتحادیه‌های تجاری، گروه‌های اجتماعی و گروه‌های وسیعی از فعالان غیردولتی را شامل می‌شود که ممکن است در فعالیتهای خدمت رسانی، پشتیبانی و کارهایی با منافع خاص اشتغال داشته باشند. همچنین سازمان‌های جامعه مدنی، سازمان‌های غیردولتی را در بر می‌گیرند که در حیطه بسیار متنوعی از فعالیتهای بشردوستانه و توسعه‌گرا مشابه نمایندگی‌های مساعدت در امور توسعه مشغول می‌باشند. بنابراین، عمده سازمان‌های غیردولتی در کشورهای توسعه یافته، مستقل از دولت می‌باشند ولی اغلب آنها به سازمان‌های انتفاعی و اقتصادی وابسته‌اند.

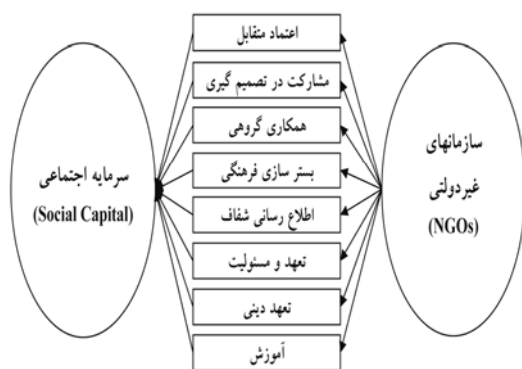
براساس نظر توماس، سه رویکرد در زمینه مدیریت توسعه در هر کشور وجود دارد. رویکرد اول تحت عنوان مدیریت در توسعه نامگذاری شده است، که مدیریت در تغییر در یک فرآیند بلند مدت می‌باشد. رویکرد دوم تحت عنوان مدیریت توسعه نامیده شده است که مدیریت تلاشهای منطقی برای انجام پیشرفت، با استفاده از ابتکارات توسعه‌ای رسمی‌تر صورت می‌گیرد. رویکرد سوم تحت عنوان مدیریت برای توسعه است. در این رویکرد، مدیریت با جهت‌گیری خاص توسعه‌ای صرف، مدیریت خوبی نیست. بلکه مدیریت برای ارزیابی اینکه وظایف توسعه به خوبی انجام شده است یا خیر شکل می‌گیرد. در این رویکرد،

محور اصلی، مولفه‌های فرهنگ سازمانی است. (علوی، ۱۳۸۰: ۳۴)

مدل تحلیلی پژوهش

در این مدل از دید سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی به مسئله نگاه میشود سرمایه اجتماعی وجهی نیویافته و انکار ناپذیر از یک جامعه است که الزاماً در همه جوامع شکل و صورت واحدی ندارد. به بیان دیگر سرمایه اجتماعی حتی اگر مفهومی واحد باشد، قطعاً مصداق واحدی در همه جوامع ندارد و اقتضای سرمایه بودن آن، این است که در هر جامعه متناسب با مقتضیات آن جامعه شکل بگیرد رویکردهای مختلف سرمایه اجتماعی در حقیقت همان ابعاد سرمایه اجتماعی می‌باشند.

شکل (۱): مدل مفهومی پژوهش با توجه به متغیرهای مورد بررسی

بررسی عبارات مفهومی مرتبط با ساختار سازمان‌های غیردولتی، شش ویژگی عمده شامل: خودجوش و خودیار بودن، فعالیت داوطلبانه افراد، غیرانتفاعی بودن، داشتن اهداف ویژه، مستقل بودن از دولت و غیر سیاسی بودن را مشخص می‌سازد. ابعاد تشکیل دهنده سرمایه اجتماعی شامل: اعتماد متقابل، مشارکت در تصمیم‌گیری، همکاری گروهی، بستر سازی فرهنگی، آگاه سازی و اطلاع رسانی، تعهد و مسئولیت، تعهد دینی و آموزش است. در این مدل

عناصر ابزاری و معنی دار مدیریت با یکدیگر تلفیق می‌گردند. (بانک جهانی ۲۰۰۱، ۲)

از دیدگاه اقتصادی می‌توان سرمایه اجتماعی را به عنوان یکی از انواع سرمایه‌های هر سازمان یا اجتماع در نظر گرفت. در الگوهای گذشته، تنها عامل انسانی در انواع سرمایه‌ها «سرمایه انسانی» بود که بیشتر مبتنی بر تعداد، تخصصها، دانش و مهارت‌های نیروی انسانی در سطوح مختلف کارکنان و مدیران است. اما توجه به یک سازمان به عنوان یک سیستم اجتماعی منجر به این امر می‌شود که سرمایه اجتماعی نیز به عنوان نشان دهنده ارزش اقتصادی شبکه‌های اعتماد و کاهش دهنده هزینه‌های مبادلات و تعاملات در این فهرست قرار گیرند. به عبارت دیگر سرمایه اجتماعی بیانگر ذخیره اقتصادی مولفه‌های فرهنگی و اجتماعی مابین سرمایه‌های انسانی است.

یکی از الگوهای مفهومی، سرمایه اجتماعی را در سطوح مختلف مورد بحث قرار می‌دهد. بر این اساس سرمایه اجتماعی را میتوان در دو سطح کلان و خرد مورد توجه قرار داد. (کریشنا و شرادر ۱۹۹۹) در سطح کلان در باره جایگاه کلی یک سازمان در زمینه اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و شبکه‌های ارتباطات بیرونی بحث شده و در سطح خرد به دو نوع سرمایه اجتماعی موجود در داخل سازمان پرداخته می‌شود. نوع اول سرمایه اجتماعی در سطح خرد، سرمایه اجتماعی شناختی نام داشته و در رابطه با پدیده‌هایی نظیر ارزش‌ها، نگرش‌ها، تعهدات، مشارکت، اعتماد موجود در سیستم اجتماعی سازمان است، و نوع دوم نیز سرمایه اجتماعی ساختاری نامیده می‌شود که در رابطه با ساختارها و فرایندهای مدیریتی نظیر پاسخگویی مدیران و رهبران در قبال عملکردشان، شفافیت در تصمیم‌گیری، میزان تصمیم‌گیری و اقدام براساس کار گروهی است. البته به نظر می‌رسد که در این الگو نیز

روش پژوهش

روش پژوهش بر مبنای هدف کاربردی است. روش پژوهش بر اساس روش اجرا پیمایشی-توصیفی است، زیرا اطلاعات آماری با استفاده از پرسشنامه و نگرش اعضای نمونه گردآوری می‌شود. همچنین روش پژوهش با توجه به روش اجرا، همبستگی است. زیرا با استفاده از اطلاعات آماری روابط بین متغیرهای پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد. به بیان دیگر با روش میدانی اطلاعات از گروه نمونه با استفاده از پرسشنامه گردآوری می‌شود و اطلاعات گردآوری شده، توصیف، تبیین و روابط بین متغیرها اندازه‌گیری می‌گردد. از نظر موضوعی پژوهش در حوزه علوم انسانی و مطالعات سرمایه اجتماعی قرار دارد و از نظر مکانی قلمرو پژوهش را نهادها و سازمان‌های غیردولتی واقع در شهر تهران تشکیل می‌دهند و از نظر زمانی، پژوهش در سال ۱۳۸۷ انجام گرفته و داده‌های آن در مقطع زمانی آبان ماه گردآوری شده است. واحد اصلی جامعه آماری پژوهش را سازمان‌های غیردولتی مستقر در تهران تشکیل می‌دهند که دارای شناسنامه بوده و در سال ۱۳۸۷ مشغول فعالیت می‌باشند. واحد فرعی جامعه آماری پژوهش را افرادی تشکیل می‌دهند که در سازمان‌های غیردولتی شهر تهران به عنوان مددکار یا مددجو در سال ۱۳۸۷ فعالیت می‌کنند.

نمونه و روش نمونه‌گیری

واحد نمونه آماری پژوهش را افرادی تشکیل می‌دهند که در سازمان‌های غیر دولتی شهر تهران به عنوان مددکار یا مددجو در سال ۱۳۸۷ فعالیت می‌کنند. در این پژوهش برای نمونه‌گیری از روش تصادفی خوشه‌ای دو مرحله‌ای استفاده شده است. برای این منظور ابتدا بصورت تصادفی تعدادی از سازمان‌های غیر دولتی انتخاب شده و سپس با مراجعه به این سازمان‌ها پرسشنامه به صورت تصادفی در اختیار

فرض می‌شود که سازمان‌های غیردولتی به عنوان متغیر مستقل با سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر وابسته رابطه دارند.

فرضیه‌های پژوهش

فرضیه اصلی پژوهش: بین سازمان‌های غیردولتی و شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی رابطه معنی داری وجود دارد.

۱) بین اعتماد متقابل و شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی توسط سازمان‌های غیردولتی رابطه معنی داری وجود دارد.

۲) بین مشارکت در تصمیم‌گیریها و شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی توسط سازمان‌های غیر دولتی رابطه معنی داری وجود دارد.

۳) بین همکاری گروهی و شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی توسط سازمان‌های غیر دولتی رابطه معنی داری وجود دارد.

۴) بسترسازی فرهنگی و شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی توسط سازمان‌های غیردولتی رابطه معنی داری وجود دارد.

۵) بین آگاه‌سازی و اطلاع‌رسانی و شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی توسط سازمان‌های غیر دولتی رابطه معنی داری وجود دارد.

۶) بین تعهد و مسئولیت و شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی توسط سازمان‌های غیر دولتی رابطه معنی داری وجود دارد.

۷) بین تعهد دینی و شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی توسط سازمان‌های غیردولتی رابطه معنی داری وجود دارد.

۸) بین آموزش و شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی توسط سازمان‌های غیر دولتی رابطه معنی داری وجود دارد.

جدول (۱): فراوانی، درصد فراوانی، میانه و مد پاسخ به پرسشنامه سازمانهای غیردولتی

شماره سوال	تعداد پاسخ های انتخابی					درصد پاسخ های انتخابی					شاخصهای
	خیلی کم	متوسط کم	زیاد	خیلی زیاد	خیلی کم	متوسط کم	زیاد	خیلی زیاد	خیلی	میانه مد	
سوال ۱	۰	۰	۲۰	۳۲	۱۵۱	۰	۰	۹/۹	۱۵/۸	۷۶/۴	۵
سوال ۲	۰	۰	۱۶	۷۰	۱۱۷	۰	۰	۹/۷	۳۴/۵	۵۷/۶	۵
سوال ۳	۰	۰	۱۲	۹۰	۱۰۱	۰	۰	۵/۹	۴۴/۳	۴۹/۸	۵
سوال ۴	۰	۰	۳۹	۶۶	۹۸	۰	۰	۱۹/۲	۳۲/۵	۴۸/۳	۵
سوال ۵	۰	۰	۱۸	۹۹	۸۶	۰	۰	۸/۹	۴۸/۸	۴۲/۴	۴
سوال ۶	۰	۰	۲۲	۶۷	۱۱۴	۰	۰	۱۰/۸	۳۳/۰	۵۶/۲	۵
سوال ۷	۰	۰	۲۶	۷۰	۱۰۷	۰	۰	۱۲/۸	۳۴/۵	۵۲/۷	۵
سوال ۸	۰	۰	۱۸	۷۶	۱۰۹	۰	۰	۸/۹	۳۷/۴	۵۳/۷	۵
سوال ۹	۰	۰	۱۸	۷۴	۱۱۱	۰	۰	۸/۹	۳۶/۵	۵۴/۷	۵
سوال ۱۰	۰	۰	۱۲	۹۶	۹۵	۰	۰	۵/۹	۴۷/۳	۴۶/۸	۴

برای اندازه‌گیری ویژگی‌های سرمایه اجتماعی از یک پرسشنامه با تعداد ۱۶ سوال استفاده شده است. فراوانی، درصد فراوانی، میانه و نمای پاسخ‌ها محاسبه شده و در جدول شماره (۲) نشان داده شده است. نتایج نشان دهنده این است میانه و نمای پاسخ برای همه سوالات بین ۳ و ۵ است. اطلاعات نشان دهنده این است که ارزیابی گروه نمونه از ویژگی‌های اندازه‌گیری شده در حد زیاد است.

جدول (۲): فراوانی، درصد فراوانی، میانه و مد پاسخ به پرسشنامه سرمایه اجتماعی

شماره سوال	تعداد پاسخ های انتخابی					درصد پاسخ های انتخابی					شاخصهای
	خیلی کم	متوسط کم	زیاد	خیلی زیاد	خیلی کم	متوسط کم	زیاد	خیلی زیاد	خیلی	میانه مد	
سوال ۱	۰	۰	۱۸	۹۰	۹۵	۰	۰	۸/۹	۴۴/۳	۴۶/۸	۵
سوال ۲	۰	۰	۳۵	۱۱۱	۵۷	۰	۰	۱۷/۲	۵۴/۷	۲۸/۱	۴
سوال ۳	۰	۰	۱۸	۸۹	۹۶	۰	۰	۸/۹	۴۳/۸	۴۷/۳	۵
سوال ۴	۰	۰	۴۳	۱۰۳	۵۷	۰	۰	۲۱/۲	۵۰/۷	۲۸/۱	۴
سوال ۵	۰	۰	۵۳	۶۵	۸۵	۰	۰	۲۶/۱	۳۲/۰	۴۱/۹	۵
سوال ۶	۰	۰	۱۸	۷۹	۱۰۶	۰	۰	۸/۹	۳۸/۹	۵۲/۲	۵
سوال ۷	۰	۰	۲۲	۵۷	۱۲۴	۰	۰	۱۰/۸	۲۸/۱	۶۱/۱	۵
سوال ۸	۰	۰	۲۶	۶۰	۱۱۷	۰	۰	۱۲/۸	۲۹/۶	۵۷/۶	۵
سوال ۹	۰	۰	۵۵	۱۲۰	۲۸	۰	۰	۲۷/۱	۵۹/۱	۱۳/۸	۴
سوال ۱۰	۰	۰	۱۸	۹۹	۸۶	۰	۰	۸/۹	۴۸/۸	۴۲/۴	۴
سوال ۱۱	۰	۰	۱۸	۸۸	۹۷	۰	۰	۸/۹	۴۳/۳	۴۷/۸	۵
سوال ۱۲	۰	۰	۲۰	۲۶	۱۵۷	۰	۰	۹/۹	۱۲/۸	۷۷/۳	۵
سوال ۱۳	۰	۰	۳۵	۱۱۱	۵۷	۰	۰	۱۷/۲	۵۴/۷	۲۸/۱	۴
سوال ۱۴	۰	۰	۱۶	۶۰	۱۲۷	۰	۰	۷/۹	۲۹/۶	۶۲/۶	۵
سوال ۱۵	۰	۰	۱۰۶	۷۰	۲۷	۰	۰	۵۲/۲	۳۴/۵	۱۳/۳	۳
سوال ۱۶	۰	۰	۴۳	۱۰۳	۵۷	۰	۰	۲۱/۲	۵۰/۷	۲۸/۱	۴

اعضای این سازمان‌ها قرار داده شده است. برای برآورد حجم نمونه از فرمول آماری استفاده شده است. با توجه به اینکه در مورد شاخص‌های صفت‌های مورد مطالعه در جامعه آماری و تعداد اعضای سازمان‌های غیردولتی اطلاعات دقیق در دست نیست، بنابراین از روش برآورد نسبی استفاده شده است.

ابزارهای گردآوری داده‌های پژوهش (اطلاعات)

ابزارهای متنوعی برای گردآوری داده‌ها وجود دارند. چهار ابزار عمده برای جمع‌آوری داده‌ها شامل اسناد و مدارک، مشاهده، مصاحبه و پرسشنامه است. برای دستیابی به اطلاعات لازم در پژوهش حاضر از پرسشنامه استفاده شده است. برای تنظیم پرسشنامه، ابتدا از طریق بررسی کتب، مجلات، متون و مقالات در باره سازمان‌های غیردولتی و سرمایه اجتماعی، مطالعات لازم صورت گرفته و پرسشنامه با توجه به مباحث و محتوای مطرح شده در ادبیات موضوع‌های یاد شده طراحی شده است.

توصیف پاسخ سوال‌های مربوط به متغیرهای پژوهش

برای اندازه‌گیری ویژگی‌های سازمان‌های غیردولتی از یک پرسشنامه با تعداد ۱۰ سوال استفاده شده است. فراوانی و درصد فراوانی پاسخ‌های انتخاب شده محاسبه شده است. برای معرفی شاخص‌های مرکزی پاسخ سوالات از شاخص نما و میانه استفاده شده و در جدول شماره (۱) نشان داده شده است. نتایج نشان دهنده این است که میانه پاسخ برای پاسخ همه سوالات بین ۴ و ۵ است. نما برای پاسخ همه سوالات نیز بین ۴ و ۵ است. اطلاعات نشان دهنده این است که ارزیابی گروه نمونه از ویژگی‌های اندازه‌گیری شده در حد زیاد است.

توصیف متغیرهای اصلی پژوهش

هدف پژوهش بررسی رابطه بین سازمان‌های غیردولتی و سرمایه اجتماعی است. در این پژوهش ده متغیر اندازه‌گیری شده است که یک متغیر به ویژگی‌های سازمان غیردولتی و نه متغیر دیگر مربوط به سرمایه اجتماعی و مولفه‌های سرمایه اجتماعی است. متغیر ویژگی‌های سازمان غیردولتی از پاسخ‌های ده سوال استخراج شده است. هر یک از متغیرهای مربوط به سرمایه اجتماعی نیز با استفاده از پاسخ‌های دو سوال استخراج شده است. شاخص‌های گرایش مرکزی و پراکندگی هر یک از متغیرها محاسبه شده و در جدول شماره (۳) نشان داده شده است.

جدول (۴): جدول نتایج آزمون فرضیه‌های پژوهش با استفاده از سه نوع ضریب

نتیجه فرضیه پژوهش	آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن		آزمون ضریب تاندر		آزمون ضریب دی‌سارمز		شماره فرضیه
	فرضیه صفر پژوهش	فرضیه صفر پژوهش	فرضیه صفر پژوهش	فرضیه صفر پژوهش	فرضیه صفر پژوهش	فرضیه صفر پژوهش	
	$r_s > 0$	$r_s \leq 0$	$t_b > 0$	$t_b \leq 0$	$d_p > 0$	$d_p \leq 0$	
فرضیه اصلی	X	✓	X	✓	-	-	تائید
فرضیه فرعی اول	X	✓	X	✓	✓	X	تائید
فرضیه فرعی دوم	X	✓	X	✓	✓	X	تائید
فرضیه فرعی سوم	X	✓	X	✓	✓	X	تائید
فرضیه فرعی چهارم	X	✓	X	✓	✓	X	تائید
فرضیه فرعی پنجم	X	✓	X	✓	✓	X	تائید
فرضیه فرعی ششم	X	✓	X	✓	✓	X	تائید
فرضیه فرعی هفتم	X	✓	X	✓	✓	X	تائید
فرضیه فرعی هشتم	X	✓	X	✓	✓	X	تائید

جمع بندی و نتیجه گیری

نتایج بدست آمده از داده‌های گردآوری شده از گروه نمونه که از جامعه آماری مددکاران و مددجویان سازمان‌های غیردولتی در تهران صورت گرفته است، بیانگر این هستند که رابطه بین نقش سازمان‌های غیردولتی و شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی مثبت و معنی دار است. همچنین رابطه بین نقش سازمان‌های غیردولتی و هر یک از هشت شاخص مربوط به سرمایه اجتماعی مثبت و معنی دار است. همچنین تاثیر نقش سازمان‌های غیر دولتی بر هشت شاخص سرمایه اجتماعی مثبت و معنی دار است. این نتایج از نقش و تاثیر مستقیم سازمان‌های غیردولتی بر سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آن حمایت می‌کند. بنابراین نقش سازمان‌های غیر دولتی و نفوذ قابل توجه آنها در جامعه موجب افزایش سرمایه اجتماعی می‌گردد و سازمان‌های غیردولتی می‌توانند شرکای نوپای دولت در عرصه‌های خدمات بشر دوستانه و عام المنفعه محسوب گردند.

بین سازمان‌های غیر رسمی و سرمایه اجتماعی رابطه وجود دارد. در دهه دوم قرن بیستم برخی از صاحب‌نظران به این نتیجه رسیدند که تنها توجه به

جدول (۳): شاخص‌های آماری مقادیر متغیرهای مورد مطالعه پژوهش

متغیرهای پژوهش	تعداد	میانگین	میان	انحراف استاندارد	واریانس	چولگی	خطای کسب‌دگی	خطای کسب‌دگی
سازمان غیردولتی	۲۰۳	۴۴۴	۴۶۰	۰۵۲	۰۲۷	-۱۱۷	۰۱۷	۰۶۳
سرمایه اجتماعی	۲۰۳	۴۲۵	۴۳۴	۰۵۲	۰۲۷	-۱۷۰	۰۱۷	-۱۲۱۰
اعتماد متقابل	۲۰۳	۴۲۵	۴۱۰	۰۶۲	۰۳۸	-۱۴۰	۰۱۷	-۱۶۵
مشارکت در تصمیم‌گیری	۲۰۳	۴۲۳	۴۱۰	۰۵۷	۰۳۳	-۱۶۷	۰۱۷	-۱۱۹
همکاری گروهی	۲۰۳	۴۶۷	۴۵۰	۰۶۰	۰۳۷	-۱۸۹	۰۱۷	-۱۱۵
بسترسازی فرهنگی	۲۰۳	۴۴۸	۴۵۰	۰۶۲	۰۳۸	-۱۰۱	۰۱۷	۰۱۱
آگاه‌سازی و اطلاع‌رسانی	۲۰۳	۴۱۰	۴۱۰	۰۵۱	۰۲۶	-۱۱۶	۰۱۷	-۱۶۱
تعهد و مسئولیت	۲۰۳	۴۵۳	۴۵۰	۰۵۹	۰۳۵	-۱۳۱	۰۱۷	۰۸۷
تعهد دینی	۲۰۳	۴۳۳	۴۵۰	۰۶۰	۰۲۶	-۱۷۳	۰۱۷	-۱۳۲
آموزش	۲۰۳	۳۸۴	۳۵۰	۰۵۹	۰۳۵	۰۵۵	۰۱۷	-۱۶۳

نتایج آزمون فرضیه‌های پژوهش

بر اساس روش‌های مورد نیاز آزمون فرضیه، فرضیه‌های پژوهش با استفاده از سه نوع شاخص آزمون شده است. تفاوت شاخص‌های مورد آزمون از روابط بین متغیرها قابل استنباط است. همچنانکه در جدول شماره (۴) نشان داده شده است، همه فرضیه‌های پژوهش با رد فرضیه صفر، مورد تائید قرار گرفته است.

سازمان رسمی نمی‌تواند ما را به نتیجه مطلوب برساند. از این رو باید به سازمان غیررسمی واحدهای صنعتی نیز توجه نمود و آن را مانند یک واحد اجتماعی که روابط انسانی به آن شکل داده است و حیات آن را تداوم می‌بخشد، مد نظر قرار داد.

۱۲) مقنی زاده، محمدحسین (۱۳۸۰). «سازمان‌های غیردولتی نهادی برای سازماندهی مشارکت در جامعه مدنی». مجموعه مقالات نقش و جایگاه سازمان‌های غیردولتی در عرصه فعالیت‌های ملی و بین‌المللی تهران. دفتر مطالعات و پژوهش‌های سیاسی وزارت کشور.

- 13) Krishna.A. & shared.E (1999). "social Assessment tool" conference on social capital and poverty Reduction, The world Bank Washington D.C.June 22.
- 14) prusak.L &D.cohen (2001), "in Good company How social capital makes organization work" Harward Business school press.
- 15) Streeten, Paul, 1997. "Nongovernmental organization and development", the annals of the American Academy of political & social science. Vol. 554, P 193, 18
- 16) World bank group, "social capital for development" (what is social capital

منابع و مأخذ

- ۱) ابراهیم، آزاده. (۱۳۸۷). «سازمان غیر دولتی» سایت آفتاب یکشنبه ۲۸ مهر
- ۲) آزادی، محمد و الهام علی پو. (۱۳۸۳). «جایگاه مدیریتی سازمان‌های غیردولتی در اقتصاد و صنعت». تدبیر، شماره ۱۵۲
- ۳) ازکیا، مصطفی. (۱۳۷۴). مقدمه‌ای بر جامعه شناسی توسعه روستایی. تهران: انتشارات اطلاعات.
- ۴) امینی، فرهاد (۱۳۷۸). بررسی نقش سازمان‌های غیردولتی در جلب مشارکت مردم به منظور حفظ محیط زیست. پایان نامه کارشناسی ارشد. تهران.
- ۵) تاج بخش، کیان، (سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه)، انتشارات شیرازه، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۴

- ۶) دفتر ترویج و مشارکت مردمی جهاد، ۱۳۷۷
- ۷) سازمان ملی جوانان، (۱۳۸۴). تشکلهای غیر دولتی.

سایت: <http://www.javanan.ir>

- ۸) سایت آفتاب، ۱۳۸۷
- ۹) سعیدی، محمدرضا (۱۳۸۱). موانع رشد و گسترش سازمان‌های غیردولتی در ایران. رساله دکتری دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
- ۱۰) علوی، سید بابک، سرمایه اجتماعی، ماهنامه تدبیر، سال دوازدهم، شماره ۱۱۶، مهر ۱۳۸۰
- ۱۱) مشاعی، عبدالله، (۱۳۸۳)، «جایگاه مدیریتی سازمان‌های غیردولتی در اقتصاد و صنعت»، تدبیر، شماره ۱۵۲

یادداشت‌ها

- 1 - NGOs
- 2 - People Organization
- 3 - Po
- 4 - Unesck
- 5 -Ngo
- 6 - Private Voluntary Organizations=Pvos
- 7 -Profit Organizations = Npos Non
- 8 - Cbos
- 9 - City Wide
- 10 - Charitable
- 11 - Service
- 12 - Participatory
- 13 - Empowering
- 14 Rabert. putnam